

ДОГОВІР ПРО ОПЛАТНЕ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Відповідно до ст.53 Конституції України держава зобов'язана забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Зміст даної статті розтлумачений рішенням Конституційного суду України у справі про доступність і безоплатність освіти від 4.03.2004 р.¹, відповідно до якого нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права. Безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу. В той же час безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб.

Вказані обставини зумовлюють інтерес вчених та практиків як в цілому до платної освіти як соціального явища, так і до окремих його сторін. На думку автора, одним із найменш досліджених аспектів є цивільно-правова конструкція договору платного надання освітніх послуг, завдяки якій оформляються відносини між закладом освіти та особою, що здобуває освіту. Відзначимо, що донедавна у вітчизняній цивілістиці довгий час точилася дискусія з приводу того, чи можна взагалі зобов'язання про надання послуг визнати самотійними. Одним із найбільш послідовних прихильників відмежування таких відносин був Є.Д.Шешенін, який провів чітке розмежування зобов'язань про виконання робіт та надання послуг. Окрім

нього суттєвий внесок у дослідження даної теми зробили А.Ю.Кабалкін, М.В.Кротов, І.В.Жилінкова, С.В.Куров, Б.Д.Завідов, Т.Н.Софіна та ін. Безперечно позитивним результатом їхньої роботи стало визначення специфічних рис договору про надання послуг. Що ж стосується теоретичних напрацювань у сфері оплатних освітніх послуг, то вони майже відсутні, за виключенням окремих публікацій у періодичних виданнях.

Ще в Древньому Римі відносини, пов'язані з навчанням (освітою), набувають правову форму і оформляються шляхом укладення спеціального договору між учнем та вчителем. Такого роджу відносини римськими юристами розглядалися двояко. З однієї сторони, тут мали місце елементи найму майстра для навчання, а з іншої – відносини, пов'язані з правом майстра користуватися роботою учня. Обидва види відносин розглядались як різновид договорів *locatio conductio*, які укладалися між особами, що мають потребу в послугах інших осіб і особами, які могли за певну плату здійснити послугу і надати свої здібності у розпорядження тих, хто ці здібності міг використати. При цьому, вже у Римі предметом *locatio-conductio operarum* була не лише робоча сила, але й інтелектуальна активність робітника².

За тих обставин, які склалися сьогодні в Україні, предметом аналізу правознавців в першу чергу повинен бути стан і зміст нормативно-правової бази, присвяченої регулюванню досліджуваної проблеми. Слід відзначити, що її не можна назвати ні обширною, ні такою, що відповідає практиці застосування даного цивільно-правового договору. Цивільне законодавство, що діяло на Україні ще до прийняття у 2003 році нового Цивільного кодексу (зокрема Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р.), містило глави про договір підяду, які були розраховані на правову регламентацію як виконання робіт, так і надання послуг.

З прийняттям і введенням в дію з 1 січня 2004 року нового Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) ситуація суттєво змінилася. Зокрема у книзі V міститься глава 63 “Послуги. Загальні положення”, норми якої є новелою українського цивільного законодавства. Окрім вказаної глави ЦК України ряд положень щодо договору про оплатне надання освітніх послуг міститься в Законах України “Про освіту” та “Про вищу освіту”. Однак у вказаних нормативних актах правове регулювання договірних відносин в сфері освітніх послуг характеризується узагальненістю та фрагментарністю.

Найбільше питань, як з теоретичної, так і з практичної точок зору виникає стосовно застосування договору про надання оплатних послуг при отриманні вищої професійної освіти. Коло відносин, що виникають між освітнім закладом і студентом в процесі отримання ним вищої освіти на платній основі, які повинні регулюватися договором про оплатне надання освітніх послуг, умовно можна поділити на три групи.

Перша група відносин пов’язана з етапом підготовки, що необхідний для надання даної послуги. Для того, щоб заклад освіти отримав можливість стати стороною договору про оплатне надання освітніх послуг, йому необхідно вчинити цілий ряд юридичних дій. Їх виконання слугує обов’язковою умовою для здійснення відповідної освітньої діяльності. Результати виконаних дій, як правило, знаходять вираження в умовах договору. До умов даної групи можна віднести: 1) наявність у закладу освіти ліцензії на здійснення освітньої діяльності й проходження ним державної акредитації; 2) можливості освітнього закладу щодо надання студентам необхідних навчальних приміщень; 3) професорсько-викладацький склад, що здатний забезпечити ведення освітнього процесу на належному рівні тощо.

Друга група відносин складається безпосередньо під час здійснення освітнього процесу. Сюди можна зарахувати обов’язки освітнього закладу

щодо педагогічно та методично грамотної організації навчального процесу; виконання вимог держстандартів до освіти відповідного рівня; навчальних планів та програм основних та спеціальних дисциплін; забезпечення проходження студентами різних видів практик та ін.

Третя група відносин пов'язана із завершальним етапом освіти – організацією проведення державної атестації і видачі встановлених документів про отримання освіти.

Як свідчить практика, спірні ситуації виникають на всіх вказаних етапах здійснення освітньої діяльності. Дана обставина дозволяє нам зробити наступні висновки.

По-перше, на наш погляд, нормативно-правове регулювання договірних відносин щодо оплатного надання освітніх послуг є недостатнім. Глава 63 ЦК України в найбільш загальному вигляді регулює всі відносини щодо надання послуг. Не заповнюють цієї прогалини також окремі положення Закону України “Про захист прав споживачів” та одиничні статті нормативних актів законодавства про освіту.

По-друге, виходячи із принципу свободи договору, диспозитивності цивільного права, недостатність правового регулювання в певній мірі повинна ліквідуватися “правотворчістю” самих учасників відносин шляхом детального визначення різних аспектів вказаних відносин у договорі про оплатне надання освітніх послуг.

Згідно ст.638 ЦК України цивільно-правовий договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди щодо всіх істотних умов договору. В цивілістичній науці немає єдності думок з приводу питання класифікації умов договору, критеріїв віднесення тих чи інших умов договору до суттєвих. Особливо гостроти дана проблема набула після вступу в дію

нового Цивільного кодексу України, більш норм якого носять занадто диспозитивний характер регулювання цивільних відносин.

Разом з тим, істотною умовою будь-якого цивільного договору, яка ніколи не викликає заперечень, є умова про предмет. Виходячи із загального поняття договору про надання послуг його предметом слід вважати надання послуги виконавцем за завданням замовника³. Вказана норма розкриває зміст предмета договору в найбільш загальних рисах. Під послугами слід розуміти діяльність, спрямовану на задоволення вимог суб'єктів, що її потребують, яка при цьому не призводить до отримання певного матеріалізованого результату⁴. За загальним правилом результати послуг можуть набуватися та використовуватися замовником тільки в момент надання послуги. Припинення процесу надання послуг припиняє існування їх результату, що робить результати послуг досить специфічним об'єктом цивільних правовідносин, який існує впродовж короткого відрізка часу, не піддається зберіганню, передачі (в класичному розумінні цього слова), вимірюванню кількісних та якісних характеристик.

Враховуючи вищенаведене під предметом договору про оплатне надання освітніх послуг слід розуміти безпосередньо освітню діяльність, яка тлумачиться в законодавстві про освіту власне як “освіта”. Так, наприклад, відповідно до чинного законодавства вища освіта – це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого *процесу засвоєння змісту навчання*, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації⁵.

В свою чергу аналіз укладених на практиці договорів про оплатне надання освітніх послуг свідчить про те, що освітні заклади по-різному

підходять до визначення предмета договору. Він тлумачиться і як підготовка громадянина до певної спеціальності, і як організація навчання за певною програмою, і як надання платних освітніх послуг тощо. Тобто загалом предмет договору формулюється у відповідності до ст.901 ЦК України. Разом з тим, зауважимо, що термінологічно невірне формулювання предмета договору може призвести до його невірної кваліфікації і як наслідок – до застосування норм права, що не відповідаються сутності правовідношення.

Наступною істотною умовою договору про надання послуг є ціна⁶. В літературі цілком обґрунтовано відзначається, що при укладенні договорів про оплатне надання освітніх послуг у вузах найбільші суперечності виникають з приводу питання про оплату навчання. Основною причиною подібних суперечностей можна визнати багатоваріантність визначення освітніми закладами умов щодо оплати навчання. По-перше, у різних закладах різняться розмір оплати. По-друге, неоднаково встановлюється порядок визначення оплати: в твердій грошовій сумі, у кратному співвідношенні до мінімального розміру оплати праці. По-третє, по-різному вирішуються питання зміни розміру оплати за кожний рік. Так, згідно із Законами України “Про освіту” (ст.61), “Про вищу освіту” (ст.64) розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється у договорі, що укладається між навчальним закладом та особою, яка навчатиметься, або юридичною особою, що оплачуватиме навчання, і не може змінюватися протягом усього строку навчання.

На думку автора, найбільш вірним уявляється підхід, при якому за основу для визначення розміру оплати повинен прийматися розрахунок витрат освітнього закладу на навчання. В цьому випадку відносини сторін стають більш прозорими, а збільшення витрат дозволяє говорити про законні підстави підвищення розміру оплати за навчання.

Окрім наведеного, оплатність освітніх послуг на думку окремих вчених має значення для поділу освітніх послуг на дві групи. Перша точка зору характеризується тим, що освітніми послугами можна називати лише платні освітні послуги. Таким чином, освіта, яка здійснюється за державним освітнім стандартом не є послугою, і студент не наділений статусом споживача⁷. Друга точка зору ґрунтується на тому, що освіта буває безплатною лише в нашій свідомості. Насправді ж вся освіта платна, тільки розрізняються джерела фінансування, тобто освіта в цілому – це і є послуга, яку оплачує або сам громадянин, або підприємство, або ж держава⁸.

Вимагає свого вирішення також питання про якість освіти, оскільки саме категорією якості освіти повинно визначатися майбутній інтелектуальний та економічний розвиток держави. Слід відзначити, що законодавство про освіту містить лише окремі норми, які стосуються якості освіти. Так, наприклад, статтями 15, 18 Закону України “Про освіту” визначено, що навчальні заклади незалежно від їх статусу і належності забезпечують якість освіти в обсязі вимог державних стандартів освіти. Посадові особи і громадяни, винні в порушенні законодавства про освіту, несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства України⁹. Згідно Закону України “Про вищу освіту” невиконання вищим навчальним закладом головних завдань діяльності, вимог стандартів вищої освіти є підставою для позбавлення його ліцензій (ст.69 п.3).

В даній статті названі лише деякі проблеми, що виникають при договірному регулюванні відносин з приводу платного надання освітніх послуг. Цілком природно, що дослідженими питаннями коло проблем не вичерпується. Недостатньо врегульованими залишаються питання механізму відповідальності освітнього закладу за неналежне виконання його обов’язків, навчально-методичного забезпечення студентів та інші питання. В той же час

цілком сміливо можна стверджувати, що із розширенням ринку платних освітніх послуг потреба в чіткому і детальному регулюванні взаємовідносин сторін буде зростати, що, в свою чергу призведе до необхідності нових теоретичних та практичних розробок у даному напрямку.

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України “держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах”. Справа №1-4/2004 від 4 березня 2004р. // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – №1 від 29.04.2003р. **2.** *Жилинкова И.В.* Услуги по дистанционному обучению как объект гражданских прав // Юридический вестник. – 2002. – №2. – С.96. **3.** Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. – Ст. 901 // Офіційний Вісник України. – 2003. – №11. – ст.461. **4.** *Кротов М.В.* Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве: Учебное пособие. – Ленинград, 1990. – С.4. **5.** Закон України “Про вищу освіту” від 17.01.2002р. – Ст.1 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №20. – ст.134. **6.** Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. – Ст. 903. **7.** *Залесоцкий А.* Платное образование – не услуга, студент – не клиент // Высшее образование в России. – 2002. – №2. – С.48-50. **8.** *Майбуров И.А.* Соотношение понятий “образование” и “образовательные услуги” // Право и образование. – 2003. – №5. – С.39. **9.** Закон України “Про освіту” від 23.05.1991р. – ст.66 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №34. – ст.451.